

Nr.	Aanbeveling OVSE/ODIHR	Reactie
<i>PRIORITY RECOMMENDATIONS</i>		
1.	ODIHR has previously recommended that the practice of proxy voting be reviewed, given the potential challenges to secrecy and equality of the vote and indications of higher incidence of voting by men on behalf of women in some communities, as well as the impossibility of verifying that the proxy voted as intended. Consideration should be given to exploring alternative voting methods which duly uphold OSCE commitments and other international standards for democratic elections.	<p>Het stemmen per volmacht kent nadelen, waar OVSE/ODIHR terecht op wijst. Zo moet de volmachtgever zijn stemgeheim prijsgeven, en is er een risico dat kiezers onder druk worden gezet of worden omgekocht om een volmacht af te geven, of dat volmachten worden geronseld.</p> <p>Het is zaak om deze risico's af te wegen tegen de voordelen van de volmachtregeling. De volmacht voorziet in Nederland in een flinke behoefte: gemiddeld ca. 10% van de kiesgerechtigden stemt per volmacht. Uit onderzoek blijkt dat onderhandse volmachtverlening in Nederland vooral plaatsvindt uit praktische overwegingen, aan personen in de onmiddellijke nabijheid die men vertrouwt. Ook blijkt dat de volmacht voor veel kiezers de enige manier is om te kunnen stemmen.¹</p> <p>Gelet op het gebruiksgemak voor kiezers en het feit dat de volmacht een vangnet is voor degenen die anders niet kunnen stemmen, ben ik vooralsnog geen voorstander van het geheel afschaffen van de volmachtregeling. Wel zie ik mogelijkheden om het maximaal aantal aan te nemen volmachten terug te brengen van 2 naar 1 per kiezer. Zoals ik in mijn Kamerbrief over de evaluatie van de Tweede Kamerverkiezing heb geschreven, zou vervroegd stemmen ook als de pandemie voorbij is, toegevoegde waarde kunnen hebben om de toegankelijkheid van verkiezingen te vergroten. Dat zou naar mijn oordeel gepaard kunnen gaan met het terugbrengen van het maximaal aantal aan te nemen volmachten tot 1 per kiezer. Ook de Kiesraad vindt dat het maximaal aantal volmachten per kiezer moet worden verminderd naar 1.</p>
2.	Additional voting methods should be introduced for voters in places of detention, enabling them to exercise their right to vote personally by a secret ballot.	Gedetineerden oefenen hun kiesrecht in beginsel uit bij volmacht. Deze beperking geldt echter niet als zij op de dag van stemming periodiek verlof hebben, of als zij een zodanige feitelijke bewegingsvrijheid genieten dat zij in persoon aan de stemming kunnen deelnemen (artikel B 6, eerste en tweede lid, van de Kieswet). Daar komt bij dat het gemeenten vrij staat om in gevangenissen of tbs-klinieken een stemlokaal in te richten of een mobiel stembureau aan te wijzen (onder de voorwaarde dat dit stembureau toegankelijk is voor alle kiezers). Ik zie daarom geen noodzaak om aanvullende stemmogelijkheden voor gevangenen te introduceren.
3.	To ensure accountability, all campaign contributions should be registered, including donations in-kind. Consideration should be given to regulating donations from foreign donors and to introducing reasonable limits on donations.	<p>Giften vanaf 4.500 euro per donateur per jaar moeten worden gemeld bij de toezichthouder, die deze giften vervolgens openbaar maakt. Dat geldt ook voor giften in natura. De drempel voor openbaarmaking is vastgesteld omdat hier een goede balans wordt gevonden tussen het belang van transparantie en het beperken van administratieve lasten voor de politieke partijen.</p> <p>In het voorstel tot wijziging van de Wet financiering politieke partijen² dat nu in behandeling is bij uw Kamer wordt voorgesteld om giften van buiten de EU en de EER (m.u.v. aldaar woonachtige Nederlandse kiesgerechtigden) te verbieden. Tevens bevat dit wetsvoorstel een voorstel om giften uit andere lidstaten van de EU dan Nederland en de EER vanaf nul euro openbaar te maken. Het wetsvoorstel bevat nu geen voorstel voor maximering van giften.</p>

¹ Kamerstukken II 2012/13, 31142, nr. 34, blg. 203468.

² Kamerstukken II 2020/21, 35657.

4.	The supervision of political finance should be entrusted to an oversight body independent from the government, with powers clearly defined in the law.	In het voorstel voor de nieuwe Wet op de politieke partijen zal een voorstel voor een onafhankelijke toezichthouder worden opgenomen. De taken van deze toezichthouder worden in de wet en uit de wet voortvloeiende regeling bepaald.
5.	Consideration should be given to providing for an appeal to court against election results as the final authority.	Het besluit over de geldigheid van de verkiezing ligt in Nederland bij het gekozen orgaan, dat in enige instantie beslist over de geschillen die rond de verkiezing rijzen (zie artikel 58 van de Grondwet). Het idee hierachter is de scheiding der machten: de rechter zou geen oordeel moeten vellen over (de samenstelling van) de wetgevende macht. OVSE/ODIHR wijst er echter op dat dit systeem niet in lijn is met internationale standaarden ³ . Ook bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2017, 2012 en 2010 heeft OVSE/ODIHR deze aanbeveling gedaan. Ik wil mij nader op deze aanbeveling bezinnen en zal uw Kamer het komende jaar over mijn bevindingen informeren.
<i>OTHER RECOMMENDATIONS</i>		
<i>Legal framework</i>		
6.	Consideration should be given to introducing temporary special measures in the legal framework to promote women's participation in elected office. Such measures could include quotas and placement requirements for candidate lists, as well as linking public subsidies for political parties to the representation of women among party members and candidates.	<p>Zoals ik eerder aan uw Kamer heb geschreven⁴, is in de afgelopen eeuw een gestage toename zichtbaar van vrouwen in de politiek. We komen van ver. Het demissionaire kabinet telt inmiddels meer dan 40% vrouwelijke bewindspersonen. Van de burgemeesters die ik sinds mijn aantreden in 2017 benoemd heb is 41% vrouw. Meer dan 30% van de raads- en statenleden is vrouw. Er is meer balans, maar de toename van vrouwen in het openbaar bestuur gaat het laatste decennium traag en vlakt af. Sinds 2017 is er een afname geweest in het aantal vrouwelijke Tweede Kamerleden. Na de Tweede Kamerverkiezing van 2021 ligt het percentage vrouwelijke parlementariërs voor het eerst sinds 2012 weer tegen de 40%. Daarnaast zijn er grote verschillen tussen gemeenten en provincies. Zo ligt in Baarle-Nassau, Blaricum en Zoeterwoude het percentage vrouwelijke raadsleden sinds 2018 boven de 50%. Daarentegen zijn er ook gemeenten waar het aandeel vrouwelijke raadsleden onder de 20% ligt en het bestuur louter uit mannen bestaat.</p> <p>Er is dus nog werk aan de winkel. Ik zou graag zien dat partijen zich landelijk en lokaal inzetten voor een evenredige vertegenwoordiging van vrouwen en mannen op de kandidatenlijsten, zodat eenieder zich vertegenwoordigd kan voelen. Hier moet echter een afweging worden gemaakt tussen het uitgangspunt van gelijke kansen en de autonome positie van politieke partijen in het Nederlandse stelsel. Ik ga graag met OVSE/ODIHR in gesprek over mogelijkheden die zij zou aanbevelen, hoe dit in andere landen is geïmplementeerd en wat de resultaten daarvan zijn. Gezien de demissionaire status van het huidige kabinet, is het aan het volgende kabinet om hierin keuzes te maken.</p>
<i>Alternative voting methods</i>		
7.	Authorities at all levels should continue their efforts to make the electoral process more accessible to voters with disabilities, including	Zoals ik ook heb geschreven in de evaluatie van de Tweede Kamerverkiezing, is een goed toegankelijk verkiezingsproces voor iedere kiezer van belang. In aanloop naar de Tweede Kamerverkiezing is het Actieplan Toegankelijk Stemmen ⁵ uitgevoerd, dat is opgesteld door de

³ Paragraaf II.3.3.a van de Code of Good Practice in Electoral Matters van de Venice Commission van de Raad van Europa (2018): "For elections to Parliament, an appeal to Parliament may be provided for in first instance. In any case, final appeal to a court must be possible".

⁴ Kamerstukken II 2018/19, 30429, nr. 328.

⁵ Kamerstukken II 2019/20, 35300-VII, nr. 124, blg. 940842.

	voters with sensory impairments and voters with intellectual disabilities. To this end, alternative voting methods for voters with disabilities should be explored.	ministeries van BZK en VWS, de VNG, de NVVB en de Kiesraad. Uit de steekproef die op de verkiezingsdagen is gedaan is gebleken dat de toegankelijkheid van de stemlokalen is gestegen van 66% in 2019 naar 77% in 2021 ⁶ . Een hele mooie prestatie, gezien de extra stemlokalen die gemeentes moesten zien te vinden door de coronamaatregelen. In de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezing is uitvoering gegeven aan het genoemde Actieplan. Ook politieke partijen zijn opgeroepen om in heldere taal te communiceren richting de kiezers. Ook in aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen zet ik weer samen met de initiatiefnemers en belangenorganisaties nieuwe stappen om de verkiezingen toegankelijker te maken. De acties die we gaan uitvoeren zijn terug te vinden in het bijgevoegde Actieplan Toegankelijk Stemmen Gemeenteraadsverkiezingen. Daarnaast heb ik het wetsvoorstel Tijdelijke experimentenwet assistentie bij het stemmen in consultatie gebracht ⁷ . Ik streef ernaar dat dit wetsvoorstel nog dit jaar voor advies wordt ingediend bij de Raad van State. Indien dit voorstel wordt aangenomen door beide Kamers, zal er in de toekomst bij wijze van experiment voor een grotere groep dan nu assistentie bij het stemmen mogelijk zijn. Dit voorstel sluit aan bij de vraag van verschillende belangenorganisaties.
<i>Campaign finance</i>		
8.	In order to increase the transparency of campaign funding, the law could be reviewed to lower the public disclosure threshold on donations and require the disclosure of donations received up until the election day. Consideration should be given to introducing a post-electoral reporting requirement, covering all campaign contributions and expenditures.	Zie mijn reactie op aanbeveling 3 over waarom de drempel voor openbaarmaking op 4.500 euro per donateur per jaar ligt. Giften die partijen die in de Kamer zijn verkozen hebben ontvangen in de periode tussen de 21e dag voor de verkiezing en de verkiezingsdag worden in een later stadium openbaar bij de reguliere jaarlijkse verantwoording van giften.
<i>Election day</i>		
9.	With respect to voters who refused to wear a mask inside the polling station, understanding differed between the polling station committees, also in the same municipalities. Some noted that masks were mandatory, and voters who did not wear them would be turned away, unless they had a medical reason for not wearing a mask. Others were of the opinion that the right to vote was paramount, and as long as such voters did not jeopardize the health of others, they should be allowed to vote. Where emergency public health measures are applied, further efforts should be made by the authorities to provide for a uniform interpretation and implementation of these	Hoewel mijn indruk is dat veruit de meeste stembureauleden goed op de hoogte waren van de regels (mede dankzij de verplichte training door gemeenten en de door het ministerie van BZK ter beschikking gestelde factsheets), kan het inderdaad hier en daar zijn voorgekomen dat met name de (nieuwe) regels over handhaving van de hygiënemaatregelen niet altijd op de juiste wijze zijn geïnterpreteerd. Het blijft dan ook onverminderd van belang dat alle stembureauleden voorafgaand aan elke verkiezing een goede training ontvangen van hun gemeente.

⁶ Kamerstukken II 2020/21, 35165, nr. 40, blg. 987898.

⁷ https://www.internetconsultatie.nl/assistentie_in_stemhokje.

	measures by the polling staff.	
10.	<p>In line with the Elections Act, polling station committees were instructed to regard a ballot marked with any colour other than red as invalid. This did not appear to present a problem in practice, since red pencils were provided in sufficient quantities in all polling stations. However, this rule could potentially result in invalidity of ballots in which the voter's will is clearly expressed in a different colour. Those voting by post were able to mark their ballots in red, blue, green, or black colours, without jeopardizing the validity of their vote. Consideration should be given to changing the law to allow for all ballots where the voter's choice is expressed clearly to be counted as valid.</p>	<p>De kleur rood vergemakkelijkt het tellen van de stemmen door het contrast van die kleur. Zeker bij verkiezingen met grote aantallen deelnemende partijen en navenant grote stembiljetten kan het gebruik van een minder opvallende kleur (zoals zwart) leiden tot een moeizame speurtocht door tellers naar de plek waar de kiezer een vakje heeft ingekleurd. Zolang we stemmen met het huidige model stembiljet, heeft het daarom mijn voorkeur om de kleur rood voor te schrijven. Zoals OVSE/ODIHR terecht opmerkt, is dat ook geen probleem, door de bepaling dat in het stemhokje rood schrijfmateriaal moet liggen (art. J 5, tweede lid, van het Kiesbesluit). Voor briefstemmen is een andere afweging gemaakt, omdat veel briefstemmers niet automatisch over rood schrijfgerei zullen beschikken. Het belang dat de briefstem niet ongeldig wordt verklaard omdat een andere kleur dan rood is gebruikt, moet daarom zwaarder wegen dan het belang van de tellers.</p>